

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

LI

O R A D E A • 2 0 2 1

VÁRADI PÉTER – UN UMANIST UITAT (I. ORIGINI ȘI EDUCAȚIE)

Laura ARDELEAN*
Doru MARTA**

VÁRADI PÉTER – A FORGOTTEN HUMANIST (I. EARLY LIFE AND EDUCATION)

ABSTRACT

Oradea in the 15th century, without exaggeration, became the most important eastern center of the Hungarian Kingdom, which should not be surprising considering the early and constant contacts with Occidental, especially with the Italian space, resulting in an atmosphere of cultural effervescence. This is the place that formed the humanist Váradi Péter, noticed at an early age by Bishop Ioan Vitéz de Zredna - a true patron of humanism of the fifteenth century - who will take him under his protective wing and will send him to study at the prestigious University of Bologna, after which he will be concerned with his initiation into political life, where he will reach important positions as secretary and royal chancellor and later archbishop of Kalocsa. This paper is the first in a series concerning Váradi Péter's life covering his early life and education.

Keywords: Oradea, fifteenth century, humanism, Bishop Ioan Vitéz de Zredna, Bologna

Oradea secolului al XV-lea, putem afirma fără exagerare, a devenit cel mai important centru răsăritean al regalității maghiare, ceea ce nu trebuie să surprindă având în vedere contactele timpurii și constante cu Occidental, în special cu spațiul italian. Prezența și strădania episcopilor italieni, dar și activitatea celor de alte etnii formați la școlile italiene¹, a creat un mediu propice de dezvoltare pe plan cultural, orașul devenind „un focar de cultură de talie europeană”². Lucrările edilitare de refacere și lărgire a cetății din Oradea au atras un mare număr de arhitecți și constructori, dar și negustori și alți meseriași, cartierele din jurul fortificației care poartă nume de rezonanță italiană precum Velence, Padua (Badua), Bolonya (Bolonia), Olosig (Olaszi) sunt amintite în documentele secolului al XIII-lea, după locul de proveniență a celor care au venit și s-au

* Universitatea din Oradea; e-mail: lala_ardelean@yahoo.com

** Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal; e-mail: dorumarta67@yahoo.com

¹ Îi amintim aici, pentru secolul al XIV-lea, pe episcopul Andrei Báthory, un apropiat al regelui Carol Robert de Anjou, care a inițiat lucrări de lărgire a catedralei din cetatea de la Oradea, episcopul Demetrius, în timpul căruia sunt chemați la Oradea doi renumiți sculptori Martin și Gheorghe, episcopul Ladislau Déméndi, originar din Neapole etc. , precum și pe episcopii Andrea Scolari, Giovanni Milanese da Prato, Giovanni de Curzola, Giovanni da Dominis da Arbe, Ioan Vitéz de Zredna, Ivan Filipecz, reprezentanți ai umanismului din secolul al XV-lea. (L. Borcea, Gh. Gorun, *Istoria orașului Oradea*, ed. a II-a, Editura Arca, Oradea, 2007, p. 100-105.). Nu putem să nu-l menționăm și pe episcopul Sigismund Thurzó care a activat la Oradea între anii 1506-1512. (A. Chiriac, *Artă și societate*, în vol. *Istoria Bihorului. Civilizație, societate, economie, mentalități*, coord.: G. Moisa, S. Șipoș, A. Chiriac, R. Romînașu, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2018, p.1045.)

² D. Marta, *Cetatea Oradiei. De la începuturi până la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2013, p. 44.

așezat aici³. Venirea a numeroși monahi ai diferitelor ordine, de sorginte italiană și franceză (dominicane, franciscane, cele ale augustinelor, clarisșelor și a premonstratenșilor), contribuie la menținerea relațiilor cu lumea Occidentală⁴. Să nu uităm faptul că, datorită cultului regelui Ladislau cel Sfânt, orașul era un adevărat loc de pelerinaj⁵.

Așadar, din secolul al XV-lea apar tot mai multe instituții ecleziastice, școala capitulară de la Oradea devine foarte căutată, atrăgând după sine și eforturile celor care se preocupau de administrarea acesteia de a spori numărul de cărți și organizarea bibliotecii⁶.

În această atmosferă de eferescență culturală de la Oradea s-a format și umanistul Váradi Péter, remarcat de tânăr de către episcopul Ioan Vitéz de Zredna – un adevărat mecena al umanismului secolului al XV-lea –, care-l va lua sub aripa sa protectoare și-l va trimite la studii la prestigioasa universitate de la Bologna, după care se va preocupa de inițierea sa în viața politică, unde va ajunge să ocupe poziții importante ca și secretar și cancelar regal și mai apoi arhiepiscop de Kalocsa⁷. Dar cine a fost acest personaj care a trăit în a doua jumătate a secolului al XV-lea și care s-a făcut demn de remarcat de către ilustrul Ioan Vitéz? Parcurgând etapele principale ale vieții lui, ne propunem să clarificăm aspecte legate de personalitatea acestuia.

Váradi Péter s-a născut prin 1450, foarte probabil la Oradea, într-o familie modestă. Tatăl său, Imre, se presupune că a fost un mic meseriaș⁸. Anul nașterii sale nu ne este cunoscut cu exactitate, în lucrările de referință este vehiculat ca fiind 1450. Potrivit lui Fraknói Vilmos, a fost trimis la studii la Bologna prin 1465, dar alte surse lasă să se înțeleagă că ar fi aceeași persoană cu un anume Péter, canonic de Strigoni, care a obținut titlul de doctor în 1457⁹. Dacă ar fi așa, ar fi imposibil ca acesta să se fi născut în 1450 (nu putea obține doctoratul la 7 ani!), deci anul nașterii l-am putea plasa cam prin 1432. Surse documentare ne indică faptul că l-a urmat pe Ioan Vitéz la Strigoni, unde acesta din urmă îl face canonic și mai apoi îl trimite la Bologna la studii. Știm că Ioan Vitéz devine arhiepiscop de Strigoni în 1465, deci se pare că acesta este anul trimerii lui Váradi la Bologna¹⁰, deci nu mai repede. Mai mult, în 1484, când este condamnat pentru faptele sale împotriva regelui Matia Corvin, legatul papal încearcă să invoce ca și circumstanță atenuantă faptul că este tânăr¹¹, ori dacă acesta s-ar fi născut prin 1432 ar fi avut la momentul respectiv în jur de 50 de ani. În perioada medievală un bărbat la 50 de ani nu putea fi socotit tocmai tânăr. Așadar, în lipsa unor surse, considerăm plauzibilă ca dată a nașterii umanistului anul 1450. Așadar nu este același cu canonicul de Strigoni, Péter, care și-a luat doctoratul la Bologna în 1457.

³ A. Chiriac, *op. cit.*, p. 1044-1045; În legătură cu denumirea cartierelor nu există o părere unanimă, diferită de cea legată de venirea coloniștilor. Unii cercetători consideră că au fost numite astfel în virtutea faptului că mulți au fost trimiși în orașele italiene, mai ales Bologna și Padova, să-și desăvârșească educația, iar despre Velența se mai crede că a fost denumită după aspectul care aducea cu orașul lagunelor datorită rețelelor de canale ale Crișului. Katalin Szende, „*Civitas opulentissima Váradensis*”, în vol. *Oradea și Bihorul în evul mediu timpuriu. Studii despre Istoria Țării Bihorului, I*, coord.: Attila Zsoldos, Asociația Tanoda și Asociația Culturală Varadinum, Oradea, 2017, p. 148-149.

⁴ A. Chiriac, *op. cit.*, p. 1045.

⁵ Katalin Szende, *op. cit.*, p. 141.

⁶ Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, Editura Kriterion, București, 1977, p. 40.

⁷ *Ibidem*, p. 54.

⁸ Fraknói Vilmos, *Váradi Péter kalocsai érsek élete (1483-1501)* (Viața arhiepiscopului Váradi Péter de Kalocsa (1483-1501)), Budapesta, 1884, p.3, n.1; Reiszig Ede, Zsák J. Adolf, *Bihar vármegye kiváló szülöttei* (Reprezentanți de seamă ai comitatului Bihor), în Borovszky Samu (red.), *Bihar vármegye és Nagyvárad* (Comitatul Bihor și Oradea), Budapesta, 1901, p. 669.

⁹ Gerézdi Rabán, *Bologna és a magyar humanizmus (Bologna și umanismul maghiar)*, în *Irodalomtörténet (Istoria literaturii)*, red. Alszeghy Zsolt, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata (Revista Societății de Istorie literară maghiară), an 29, Budapesta, 1940, p. 150.

¹⁰ Fraknói Vilmos, *Váradi Péter kalocsai érsek...*, p. 3

¹¹ *Ibidem*, n.1.

În actele regale ale vremii, în scrisorile adresate lui, apare doar cu prenumele de *Péter*, el însuși utilizează doar acest nume când se semnează. Doar în actele oficiale din timpul regelui Matia, în calitate de secretar regal apar și primele două litere ale numelui de familie (Petri de Wa)¹². Pe sigiliul său este scris simplu: S. V. PETRI. ARCHI EPI. COLOCE (Sigillum Venerabilis Petri Archi Episcopi Colocensis)¹³, în fapt numele unic cu titlurile sale. Folosirea celui de-al doilea apelativ în ceea ce privește numele s-a generalizat de abia în secolul al XVI-lea, astfel că până atunci nu era neobișnuit ca în cazul familiilor de rând, fără titlu nobiliar, dar chiar și în cazul celor din urmă, să fie folosit doar prenumele (nume unic) și eventual, dacă era necesar, să-și adauge la acesta și un al doilea apelativ¹⁴. Se făcea apel la indicații de proveniență, patronime, matronime, nume de meserii, titluri, funcții, supranume¹⁵. Astfel întâlnim situații bizare, deoarece au fost cazuri în care membrii aceleiași familii purtau apelative diferite sau nu au folosit același apelativ pe tot parcursul vieții¹⁶. Așa s-a întâmplat și în cazul membrilor familiei lui Váradi. Frații săi, în actele regale apar de regulă cu numele Váradi Pál și Váradi Máté, însă acesta din urmă mai apare și cu numele de Érsek Máté sau Adorjáni Máté¹⁷. Tatăl său apare cu numele de Imre, iar mama, Margit. Cel de-al treilea frate László este menționat și el, dar se presupune că a murit devreme¹⁸. Váradi Pál a urmat și el o carieră ecleziastică. Tatăl este posibil să fie același Váradi Imre care a turnat clopotul bisericii de la Valea lui Mihai. Dacă ar fi adevărat asta ar însemna că provine dintr-o familie lipsită de greutate financiară¹⁹.

Blazonul lui Váradi Péter, conține pe lângă elemente comune majorității blazoanelor medievale și elemente similare cu unele ce le regăsim pe blazonul lui Ioan Vitéz de Zredna (două stele cu șase colțuri și crinul heraldic). Aceste elemente au fost preluate probabil pentru a-l onora pe principalul său mentor și binefăcător²⁰ (Fig. 2, 3). Probabil că, pe lângă faptul că i-a netezit drumul spre o carieră pe măsura calităților sale, acest lucru a generat ideea că între ei era o relație de rudenie de unchi - nepot²¹, dar care nu a putut fi demonstrată.

Cercetătoarea maghiară Csukovits Enikő, pe baza a ceea ce a publicat Bunyitay Vince la întoarcerea sa de la Roma, fiind trimis acolo special pentru a studia cartea confreriei Sfântului Spirit,

¹² Idem, *Váradi Péter kalocsai érsek élete (1483-1501)* (Viața arhiepiscopului Váradi Péter de Kalocsa (1483-1501)), în *Századok*, Budapesta, 1883, p. 489; Idem, *Váradi Péter kalocsai érsek...*, p.1. (Textul din 1883 a fost retipărit separat în 1884. Fiind vorba de același text, vom folosi în continuare doar această ultimă variantă).

¹³ Botka Tivadar, *Péter kalocsai érsek pecsége* (Sigiliul arhiepiscopului Péter de Kalocsa), în *Századok*, Budapesta, 1870, p. 330.

¹⁴ Șerban Turcuș (coord.), Adinel Dincă, Mihai Hasan, Victor Vizauer, *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. I, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p. 14-15.

¹⁵ *Ibidem*, p. 16-17.

¹⁶ Fraknoi Vilmos, *Egyháznagyok a magyar középkorból* (Mai marii bisericii din evul mediu maghiar), Budapesta, 1916, p. 106.

¹⁷ Idem, *Váradi Péter kalocsai érsek...*, p. 1.

¹⁸ Gerézdi Rábán, *Egy magyar humanista* (Un umanist maghiar), în *Magyarságtudomány*, 1 nr. 3, Budapesta, 1942, p. 307.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Véber János, *Váradi Péter címerhasználatáról* (Despre utilizarea blazonului lui Váradi Péter), în Turul, *A Magyar Történelmi Társulat a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye*, red.: Draskóczy István, Kollega Tarsoly István, Nyulásziné Straub Éva, Pandula Attila, Soós István, vol. 79, nr. 3-4, Budapesta, 2006, p. 77; vezi și Idem, *Egy 15. századi humanista főpap, Váradi Péter kultúra- és tudománypártolása* (Patronajul culturii și științei de către un mare preot umanist din secolul al XV-lea, Váradi Péter), în vol. *Erdély reneszánsza I* (Renașterea în Transilvania I), volumul conferinței din 8-11 octombrie 2008, red.: Gábor Csilla, Luffy Katalin, Sipos Gábor, Cluj-Napoca, 2009, p. 37.

²¹ Veress Endre (red.), *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221-1856* (Registrul și documentele studenților maghiari care au frecventat universitățile italiene 1221-1856), Academia Scientiarum Hungarica, Budapesta, 1941, p. 49; vezi și Gerézdi Rábán, *Egy magyar humanista...*, p. 307.

îl identifică pe Váradi Péter în registrul respectiv. Cel care face înregistrarea în luna august 1490 este chiar fratele său, Váradi Pál, prepozit de Strigoniu, care în perioada aceea trăia la Roma. Arhiepiscopul de Kalocsa Váradi Péter apare alături de alți membri ai familiei (doi dintre frați erau decedați la acea dată)²².

Se pare că atunci când Wagner Károly îi publică volumul de corespondențe (Fig.1) sub numele de Vardai²³, ceea ce sugerează că ar proveni dintr-o prestigioasă și veche familie maghiară, face o greșeală, asupra căreia va persista și mai târziu. Oare să o fi făcut intenționat? Cert este că majoritatea surselor susțin că familia sa era una modestă, neavând legături de rudenie cu vreo familie nobiliară. Aceeași informație va fi preluată ca atare de către anumite publicații, cum ar fi lexiconul Pallas unde, în dreptul numelui său²⁴, nu este altceva decât o trimitere la numele Varday, unde se precizează că mai este cunoscut și sub numele de Várda și Adorján²⁵ (nume care a fost uzitat și de către fratele său).

Umanistul și-a petrecut anii copilăriei la Oradea, timp de care-și amintește cu plăcere și nostalgie. Mărturie în acest sens sunt chiar cuvintele lui dintr-o scrisoare adresată lui Kálmáncsehi Domokos din 23 iulie 1495, în care acesta remarca: „*Vă invidiez cu adevărat pe domnia voastră că la Oradea vă puteți îmbăia la băile Szent László, unde m-am îmbăiat și eu adesea în copilăria mea. În timp ce eu îmi duc veacul aici la (n.n. pârâul) Mastonga, secat deja de arșița soarelui și secetă și unde nici măcar broaștele nu mai orăcăie...*”²⁶.

În ceea ce privesc studiile lui Váradi Péter, acesta urmează școala capitlului din Oradea, unde, datorită calităților sale se face repede remarcat de episcopul Ioan Vitéz de Zredna, căruia îi datorează ulterior și trimiterea sa la Bologna unde urmează universitatea. Aici a studiat cel mai probabil, după tradiția vremii, cursurile de drept²⁷, pentru care instituția de învățământ superior era renumită. Despre studii dispunem de informații destul de puține și contradictorii în legătură cu perioada șederii sale în Italia. Se presupune că și-a luat doctoratul, dar nu avem dovezi când a fost acesta susținut. Corespondența sa, cât și actele oficiale întocmite la curtea regelui Matia Corvin fac dovada cunoștințelor sale temeinice în domeniul științelor juridice.

Despre anul plecării sale la Bologna sunt vehiculate mai multe variante. Una dintre ele, după cum am mai amintit, este legată de momentul când îl urmează pe arhiepiscopul Ioan Vitéz la Strigoniu, unde devine, prin bunăvoința acestuia, canonic și este trimis în anul 1465 la studii la Bologna, unde a petrecut un timp mai îndelungat²⁸. Data nu este certă; ce știm cu certitudine este

²² Apud Csukovits Enikő, *Családi viszonyok a középkorvégi Magyarországon* (Relații de familie la final de Ev Mediu în Ungaria), în *Századok*, 1, Budapesta 2000, p. 219, 224; Bunyitay Vince, *Liber confraternitatis sancti spiritus de urbe*, Budapest, 1889, (Monumenta Vaticana Hungariae, series I., tom 5), p. X-XI: se menționează că numele lui Petri de Varadino, arhiepiscop de Kalocsa, era cel adevărat deoarece este în concordanță cu numele fraților și verilor săi.

²³ Apud Véber János, *Két korszak határán, Váradi Péter pályaképe és írói életműve* (La granița dintre două epoci, cariera opera lui Váradi Péter), teză de doctorat, mss., Budapesta 2009, p. 13 (https://btk.ppke.hu/phd/tortenelemtudomany/veber_janos_balazs/dissertacio.pdf, accesat în 15.09.2021, ora 12.00); *Petri de Varda (Adorian) Epistole (ab anno 1490-1498) cum nonnullis Wladislaw II. Regis Hung. Liter Petri causa scriptis*, Praefatus est și Indicem cronologicum subiecti Carolus Wagner, Posonii et Cassoviae, 1776 (http://misc.bibl.u-szeged.hu/46094/1/rb_3051.pdf - accesat în 15.09.2021, ora 9.00).

²⁴ *Magyar Lexikon, Az egyetemes ismeretek encyklopaediája* (Lexicon maghiar, Enciclopedia Cunoașterii Universale), red. Gerő Lajos, Bokor József, vol. XVI, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapesta, 1897, p. 645.

²⁵ *Ibidem*, p. 652.

²⁶ Apud Véber János, *Két korszak határán, Váradi Péter...* p.13 (https://btk.ppke.hu/phd/tortenelemtudomany/veber_janos_balazs/dissertacio.pdf - accesat în 14.09.2021, ora 12.15); *Petri de Varda (Adorian) Epistole ...*, p.185-186. (http://misc.bibl.u-szeged.hu/46094/1/rb_3051.pdf - accesat în 15.09.2021, ora 8.30)

²⁷ Véber János, *Két korszak határán, Váradi Péter...*, p.17; Fraknói Vilmos, *Váradi Péter kalocsai érsek...*, p. 3.

²⁸ Veress Endre (red.), *op. cit.*, p. 49 – 50.

că în 1475 este deja secretar regal. Apoi cariera sa să ia un avânt surprinzător, pentru ca tot atât de repede să se și termine. Ne referim aici la prizonieratul început în 1484 și până la moartea regelui Matia în 1490.

Anul 1460 este o altă variantă susținută de Marcello Fantoni, care remarcă totodată că regele Matia Corvin a preferat să se înconjoare cu umaniști, oameni educați care îi puteau oferi sfaturi valoroase în problemele de cărmuire a statului, dar și în diplomație²⁹. Dacă ar fi să acceptăm această dată, ar însemna că a ajuns la Bologna ca și copil, deci ar fi fost mult prea tânăr pentru studii universitare.

În perioada petrecută cu studii la Bologna Váradi Péter îl întâlnește și se împrietenește cu Telegdi János, diplomat de carieră în perioada regelui Matia Corvinul³⁰. Un alt apropiat de-al său din această perioadă a fost Filip Beroaldo, despre care se presupune că iar fi fost chiar profesor la universitate, dar ținând cont că Beroaldo și-a luat doctoratul în 1472, iar din surse documentare aflăm că prin 1471 Váradi nu mai era la Bologna, este mai plauzibil ca între cei doi să fi existat doar o relație de colegialitate, transformată în prietenie. În vara lui 1490 Beroaldo dedică arhiepiscopului de Kalocsa o lucrare cu titlul *Commentarii in Asinum Aureum Lucii Apulei*, cu ocazia bucuriei pe care o resimte la întâlnirea lor după mulți ani³¹. De altfel și florentinul Marsilius Ficinus, somitate în învățăturile filosofice platonice îi dedică o lucrare³². Din Italia se va întoarce cu o mulțime de cărți valoroase, unele dintre ele păstrându-se până în zilele noastre. Ele au putut fi identificate după sigiliul umanistului.

Cunoștințele dobândite la renumita universitate, precum și prietenii legate aici le-a fructificat mai târziu, în timpul cât a slujit la curtea regelui Matia Corvin. Ascensiunea sa pe treptele ierarhice nu trebuie să ne surprindă după tot ce am aflat despre umanistul Váradi Péter. Născându-se și crescând într-un strălucit mediu cultural pe care i l-a oferit Oradea secolului al XV-lea, precum și primii ani de studiu la școala Capitlului de Oradea și-au pus amprenta pe formarea sa ca umanist, studiile ulterioare desăvârșind personalitatea sa. Putem afirma cu anticipație că face cinste pleiadei de umaniști orădeni.

²⁹ Marcello Fantoni, *Umanesimo repubblicano, umanesimo cortigiano. L'Italia del tre-quattrocento*, Librosdelacorte, Es, (22), 2021, p. 249. (<https://doi.org/10.15366/ldc2021.13.22.008>).

³⁰ Sörös Pongrácz. *Telegdi János*, în *Századok*, Budapesta, 1906, p. 342.

³¹ Gerézdi Rabán. *Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1221 - 1864*. (Olaszországi Magyar Emlékek, közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet, III.), Budapest, 1941 (Veress Endre: Registrul și documentele studenților maghiari care au frecventat universitățile italiene 1221-1856 (Amintiri maghiare din Italia, publicat de Institutul Maghiar de Istorie din Roma, III), Budapesta, 1941), în *Századok*, 1942, p. 342.

³² Veress Endre (red.), *op. cit.*, p.49.

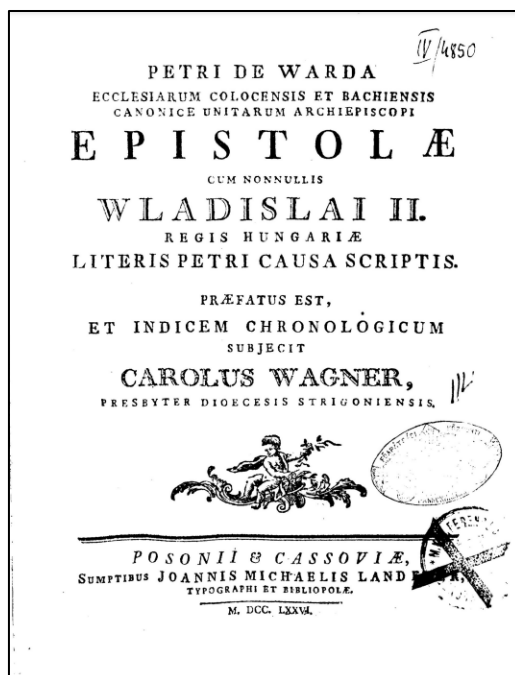

Fig.1. Coperta volumului de corespondență (sursa: http://misc.bibl.u-szeged.hu/46094/1/rb_3051.pdf -accesat în 15.09.2021, ora 10.00)

Fig.2. Blazonul lui Ioan Vitéz de Zredna pe mormântul de la Strigoniu (sursa: http://www.helyismeret.hu/images/a/a8/VITEZ_Janos_sirkove.jpg)

Fig.3. Blazonul lui Váradi Péter (sursa: <https://mek.oszk.hu/01900/01918/html/index678.html>)